

ПАНЕГІРИЧНА ПОЕЗІЯ ЯК ПРЕДМЕТ ДИСКУСІЇ В СУЧАСНІЙ МЕДІЄВІСТИЦІ

У статті аналізуються причини виникнення в сучасному українському літературознавстві дискусії довкола доречності вживання терміну “панегірична поезія”. Відзначається, що похвала як змістова домінанта панегірика жодним чином не впливала на вибір форму його викладу – прозу чи вірш. Наголошується на тому, що панегіричну поезію варто розглядати як різновид етикетної літератури.

Ключові слова: панегірик, бароко, поетика, дискусія, медієвістика.

“Панегірична поезія” – термін, витоки формування й культивування якого сягають XVII–XVIII ст., уживався філологами-медієвістами упродовж XIX–XX ст. як такий, що не викликає ніяких заперечень в його доречності й обґрунтованості. І, здавалося б, завершальну крапку в розробці цього поняття поставив В. Кречотень, визначивши місце віршів-панегіриків у царині етикетної поезії [9, 20] та окресливши класифікацію їх різновидів: “панегірична поезія представлена вітальними, поздоровчими, подячними, похвальними віршами; поетично оформленими “побудками” до добродійностей, зокрема до меценатства; погребовими й поминальними плачами, уславленнями померлих, у яких окреслюється ідеал громадсько-церковного, військового, політичного, культурно-просвітнього діяча; окремо слід виділити тріумфальні “слави”, так би мовити, панегірики подіям, насамперед воєнних перемогам, і, відповідно, “ляменти”, плачі з приводу тих чи інших подій або ситуацій – воєнних поразок, братовбивчих зіткнень, стихійних лих тощо...” [9, 9]. Хоча варто зауважити, що залишалися до кінця невизначеними принципи зарахування певних жанрових модифікацій барокової поезії до панегіриків, наприклад, геральдичних чи дескриптивних віршів тощо. Сьогодні ж низка праць Л. Шевченко-Савчинської, О. Косянчук, О. Дубровської поставили під сумнів доцільність використання означення “панегірична” до поезії, що має на меті уславлення людини чи її вчинків, і спричинили дискусії довкола цього поняття. Отже, мета нашої розвідки – з’ясувати, наскільки доцільним є заперечення понад двохсотлітньої традиції використання терміну “панегірична поезія” в українському літературознавстві.

Власне, дискусія розпочалася з того, що Л. Шевченко-Савчинська у своїй статті “Етикетна література України латинською мовою: пам’ятки й пізніша рецепція явища” цілком слушно заперечує як “нежиттєздатну ідею” [17, 46] спробу О. Косянчук підмінити поняття “етикетна поезія” іншим – “одична (похвальна) поезія” [7, 109]. Цілком погоджуючись з Л. Шевченко-Савчинською у визначенні оди як одного “із поетичних видів етикетної літератури” [17, 46], відзначимо залишений поза увагою дослідниці той факт, що О. Косянчук ототожила оду і вірш-панегірик, пояснивши цю синонімію “фіксуванням панегірика я різновиду оди” у поетиці Митрофана Довгалевського [8, 8] та ігноруючи той факт, що бароковий теоретик використовує термін “панегірик” як у сфері епічної, так і ліричної поезії.

Така неувага має своє пояснення: Л. Шевченко-Савчинська вважає панегіричну поезію некоректним “терміном-оксимороном” [18, 74], який слід викоринити з літературознавчого обігу. Свою позицію дослідниця аргументує тим, що “панегірик у переважній більшості давніх теоретико-літературних праць визначається як жанр епідиктичного красномовства, тобто є прозою за визначенням” [18, 74], а отже цей термін неприпустимо уживати на означення поетичного твору. Через це Л. Шевченко-Савчинська, апелюючи до барокових поетик, наполягає “у визначенні віршованої похвали окремому вчинку або чесноті героя” користуватися терміном “енкомій” [17, 47]. Однак не треба забувати, що барокові поетики в нашому літературознавстві були початковою стадією і в них лише окреслювалися шляхи розвитку теорії родо-жанрового поділу творів.

“Корені проблеми коректного терміновживання”, на думку Л. Шевченко-Савчинської, варто шукати у київській поетиці “Fons Castalius” 1700 р., де “у визначенні віршованої похвали окремому вчинку або чесноті героя енкомій замінено на панегірик, термін із галузі риторики, та ще й віднесено цей вид віршів до ліричної поезії” [18, 74]. Утім, це був не перший випадок використання поняття “панегірик” на означення поетичного твору. У “Книзі про поетичне мистецтво” Андрія Старновецького подається термін “епіграма-панегірик”, який вирізняється за принципом поділу епіграм “в залежності від трьох цільових установок” [5, 135], у цьому випадку – похвали. Причому такі епіграми віднесено до епопеї [5, 136]. Митрофан Довгалевський, розробляючи теорію ліричної поезії, використовує як синоніми терміни “панегірик”, “енкомій”, “хвалебна пісня”, “показова ода”: мова йде про поему, “що співається на честь якоїсь людини” [1, 354]. Водночас, термін “енкомій” він використовує на означення третього виду епічної поезії – “хвалебні поеми, в яких прославляється певний герой за якийсь подвиг” [1, 337].

Л. Шевченко-Савчинська наполягає на тому, що панегірик має право на існування лише у прозовому вигляді, оскільки це “термін із галузі риторики” [18, 74] і ще в античні часи була встановлена така форма викладу для цього жанру. Однак це не виключає можливості перетворення панегіричної промови у віршований твір похвального спрямування. Незаперечним є той факт, що барокова поезія, за влучним визначенням Л. Сазиної, розвивалася “під покровом риторики” [13, 113]. Провідні медієвісти одностайні в тому, що характерною рисою барокової літературної теорії є “поєднання поезії з риторикою”, оскільки за тогочасними уявленнями вони “споріднені, у них спільні цілі й завдання, і діяти вони повинні спільно” [11, 5]. Уявлення ж про риторичну як “універсальну науку про слово” [6, 69] спричинює активне поширення її впливу на поетичну сферу.

Окрім цього, відбувається активна перебудова середньовічної жанрової системи. За визначенням Д. Наливайка, цей процес відбувається двома шляхами: “по-перше, у формі поступової відмови від одних традиційних жанрів та жанрових форм і трансформації інших відповідно до потреб і запитань нового часу, і, по-друге, у формі розширення жанрової системи шляхом включення ліричного й драматичного родів, раніше в цій системі відсутніх” [11, 13]. Фактично, у XVII ст. створюються цілком сприятливі умови для жанрових дифузій, трансформацій, модифікацій тощо, оскільки, за спостереженням Л. Софронової, порушується “чітка залежність теми від жанру”, який пристосовується “до нових умов” [15, 34], і відбувається зближення поетичних жанрів “із не-поетичними” [15, 36]. Характерна для бароко постійна потреба у змінах і зумовлює пошук нових жанрових форм у поетичному роді літератури.

Відзначимо і той аспект, що похвала є змістовим чинником і в жодному разі не може бути критерієм визначення форми організації художньої мови, як-то прозової чи віршованої, оскільки їх використання зумовлене виключно естетичними завданнями твору. Окрім цього, теоретики літератури наголошують на тому, що не можна ототожнювати поділ на прозу і поезію з поділом літератури за родами. Отже, нічого не заважало авторам барокових поетик використовувати термін “панегірик” для похвальних поетичних текстів, тим паче, що ранні взірці таких творів були, по суті, декламаціями (згадаймо, наприклад, “Просфону” 1591 р.), що за манерою виголошування наближувало їх до урочистих промов.

В українській генології маємо декілька подібних прикладів, коли з’являються жанрові різновиди як похідні від апріорі прозових жанрів. Наприклад, життє завжди сприймалося як прозовий жанр, проте використання агіографічних сюжетів у барокових драматичних творах дало підстави дослідникам XX–XXI ст. (В. Резанову, Л. Софроновій, М. Сулим, Л. Какоєвій, Я. Мишаничу та ін.) оперувати поняттями “агіографічна драма” чи “драматизована легенда агіографічна”, що визначається як різновид шкільної драми [12; 14, 237; 16, 68; 3, 85; 10, 167]. Це ж саме стосується й доцільності використання поняття “агіографічна поезія” [4, 154–155; 2, 25], оскільки за доби Бароко виникає цілий пласт поетичних творів, у яких опрацьовуються сюжети прозових життів. Водночас зауважимо, що сьогодні життя, вже давно втративши функції художньої літератури, знову повернулися до прозового викладу. Цікаво, що в життях обов’язковим елементом є похвала святим та їх діянням. Утім, це не стає причиною зарахування їх до етикетної літератури, так само, як і не дозволяє назвати панегіриками.

Подібну аналогію можна провести й з історіографією. Якщо йдеться про історіографічні твори давніх часів, то найперше згадуємо киево-руські літописи або козацькі літописи й “Історію Русів”. За формою організації художнього мовлення ці твори є прозовими. Утім, не варто забувати про існування історичних поем і віршованих хронік, джерелом виникнення яких є саме прозові історіографічні твори. Власне, навіть коли йдеться про жанрові визначення, що виникли у літературі кінця XVIII – початку XIX ст., науковці не йдуть проти цієї традиції. Так, називаючи “Енеїду” Івана Котляревського сучасним терміном “бурлескно-трагедійна поема”, літературознавці активно оперують і терміном часів класицизму – “ірої-комічна (герої-комічна) поема”.

Отже, дещо необґрунтованими є звинувачення у тому, що “сучасні філологи-давники” безпідставно наслідують анонімного автора київської поетики “Fons Castalius”, використовуючи термін “панегірична поезія” [18, 74]. Адже сучасним науковцям передувала традиція, сформована такими бароковими теоретиками, як Андрій Старновецький, Митрофан Довгалевський та ін. До того ж, не треба забувати, що барокові поетики в нашому літературознавстві були початковим етапом і в них лише окреслювалися шляхи розвитку теорії родо-жанрового поділу творів. До речі, у польському літературознавстві так само припускають можливість існування панегіриків у віршованій формі. Так, С. Яворський відзначає, що “панегіричні елементи можуть з’являтися у різних літературних жанрах (ода, елегія, промова, лист тощо)”, що спричинює створення “певних схем віршованих панегіриків”, зокрема у творчості Яна Кохановського, Яна Анджея Морштина, Станіслава Трембецького та ін. [19, 371].

На наш погляд, не варто відкидати можливість утворення від прозових панегіричних творів віршованих жанрових різновидів, спільним змістовим чинником для яких буде похвала на честь

видатної людини чи з нагоди якоїсь визначної події. Це цілком природний процес, тим паче, що автори барокових поетик не проводили чіткої межі і часто використовували терміни “енкомій” і “панегірик” як синонімічні, коли йшлося про поетичні твори. Логічніше було би визнати панегіричну поезію різновидом етикетної літератури. З огляду на це, цілком слушно є думка Л. Шевченко-Савчинської щодо того, що “не слід вживати як абсолютний синонім до “етикетна” прикметник “похвальна” чи “хвалебна” література, оскільки це справедливо лише стосовно частини (хоч і вельми значної) етикетних творів, – а саме, тих, які містять похвалу” [18, 75]. Тобто мова йде якраз про панегіричну поезію. Цей пласт похвальних поезій і можна окреслити як окремий жанрово-тематичний різновид етикетної літератури, що відкине усі питання щодо некоректності вживання терміну “панегірик” на означення віршованого твору і позбавить медієвістів зайвої плутанини у термінології. Подальша ж розробка панегіричної поезії у цьому аспекті дозволить чіткіше класифікувати її жанрові модифікації й окреслити їх ознаки.

Список використаних джерел

1. Довгалевський М. Поетика (Сад поетичний) / Митрофан Довгалевський ; пер., прим. і словник імен і назв В. Маслюка. – К. : Мистецтво, 1973. – 435 с.
2. Журавльова С. “Алфавит собранный, рифмами сложенный...” свт. Іоана Максимовича як явище агіографічної культури українського бароко : монографія / Світлана Журавльова ; [Какоева Л.В. Трансформація сюжетів мартирологічного походження в агіографічній драмі / Л.В. Какоева // Літературоведческий сборник / [ред. кол. : М.М. Гиршман (отв. ред.) и др.]. – Донецк, 2003. – Вып. 14. – С. 85–93.
3. Качуровський І. генерика і архітектоніка : у 2 кн. / Ігор Качуровський. – К. : Києво-Могилянська академія, 2005. – Кн. I : Література європейського Середньовіччя. – 379, [3] с.
4. Книга про поетичне мистецтво, написана мною, Андрієм Старновецьким, під наглядом М. Котозварського, року божого 1637 [публікація В.І. Кречотня] // Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI–XVIII ст. / [відп. ред. О. Мишанич]. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 125–154.
5. Копаниця Л. Літературний твір як модель комунікації: історична семантика драматичного панегірика Феофана Прокоповича “Володимир” / Любов Копаниця // Біблія і культура. – 2008. – № 10. – С. 65–72.
6. Косянчук О. До питання про одичну поезію в давній українській літературі / Ольга Косянчук // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – К., 2010. – Вип. 17. – С. 107–110.
7. Косянчук О.О. Генеза та еволюція жанру оди в українській поезії XVI–XX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 “Українська література” / О.О. Косянчук. – К., 2011. – 21 с.
8. Кречотень В.І. Становлення поетичних форм в українській літературі XVII ст. : автореф. праць на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.01.02 “Українська література” / В.І. Кречотень. – К., 1992. – 68 с.
9. Мишанич Я. Екзистенційні мотиви у драмах Дмитра Туптала / Ярослав Мишанич // Дмитро Туптало у світі українського бароко : зб. наук. пр. / [за ред. Б.С. Криси]. – Львів : Артос-Апріорі, 2007. – С. 167–176. – (львівська медієвістика. Вип. 1).
10. Наливайко Д.С. Українські поетики й риторики епохи Бароко: типологія літературно-критичного мислення та художня практика / Д.С. Наливайко // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки. – 2001. – Т. 48. – С. 3–18.
11. Резанов В. Драма українська : 1. Старовинний театр український. Вип. 5 : Драматизовані легенди агіографічні / Володимир Резанов // ВУАН. Зб. іст.-філолог. відділу. – К., 1928. – № 7 “д”. – 295 с.
12. Сазонова Л.И. Литературная культура России. Раннее Новое время / Лидия Ивановна Сазонова. – М. : Языки славянских культур, 2006. – 894, [1] с. – (Studia philologica).
13. Софронова Л. О. Жанрова система київської шкільної драми / Л. О. Софронова // українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські літератури / [відп. ред. О. В. Мишанич]. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 232–252.
14. Софронова Л.А. Жанровая система поэзии польского барокко / Л.А. Софронова // Поэзия западных и южных славян и их соседей : сб. ст. / [отв. ред. Л.Н. Будагова]. – М. : Индрик, 1996. – С. 27–39. – (Б-ка Ин-та славяноведения и балканистики).
15. Сулима М. Українська драматургія XVII–XVIII ст. / Микола Сулима. – 3-те вид. – К. : Стило, 2010. – 367 с.
16. Шевченко-Савчинська Л. Етикетна література України латинською мовою: пам'ятки й пізнша рецепція явища / Людмила Шевченко-Савчинська // Слово і час. – 2011. – № 12. – С. 43–52.

17. Шевченко-Савчинська Л. Латиномовна українська література. Загальний огляд / Людмила Шевченко-Савчинська. – К. : Медієвіст, 2013. – 217 с.
18. Okresy literackie : praca zbiorowa / pod redakcj Jana Majdy. – wydanie trzecie. – Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1988. – 381, [2] s.

Summary. This article analyzes the causes of modern Ukrainian literary discussion about the appropriateness of using the term “panegyric poetry”. The main reason is a warning of some literary critics as eulogy by definition is a rhetorical genre, so it is mandatory for the prosaic form of presentation. In view of this, according to the researchers, eulogy cannot be a poetic genre. Therefore, the definition of a poem that glorifies particular hero by some feat should be called “encomia”. The author of the article discusses this issue. It is noted that praise as content dominant in panegyric doesn't affect the choice of the form of its presentation – prose or poetic. Since the baroque poetry evolved under the influence of rhetoric and its genre system demanded changes, then it seems logical to borrow themes from prosaic to the poetic genre. So panegyric genre adapts to the new environment and becomes poetic form. To confirm are similar examples of genre diffusion: hagiographic prose – hagiographic drama – hagiographic poetry and more. It is observed that modern scholars in determining the panegyric poetry preceded with the tradition of baroque theorists (Andrew Starnovetskyu, Mitrophan Dovahlevskyu et al.). It is noted that the creation of prose panegyric works from poetic genre varieties is a completely natural process. Panegyric poetry is proposed to consider as a kind of label literature which would reject all questions about the incorrectness of the use of the term “eulogy” to denote the poetic work of medievalists and relieve unnecessary confusion in terminology. A further development of panegyric poetry in this respect will allow classifying clearer its genre modifications and describing their characteristics. It would reject all questions regarding the incorrectness of the use of the term “eulogy” in the definition of the poetic work.

Key words: panegyric, baroque, poetic, discussion, medieval studies.

Отримано: 9.07.2014 р.

УДК 821.161.1

Иванова Н.П.

ИРОНИЧЕСКОЕ В ФАНТАСТИЧЕСКОМ РОМАНТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ 1820-1830-Х ГОДОВ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОВЕСТЕЙ АНТОНИЯ ПОГОРЕЛЬСКОГО И О. СЕНКОВСКОГО)

У статті досліджується роль іронічного у фантастичному романтичному дискурсі 1820-1830-х років. Особливу увагу приділяється визначенню поняття романтичної іронії, її особливостей у романтичному тексті. На прикладі циклу Антонія Погорельського «Двійник, або Мої вечори у Малоросії» та повістей О. Сенковського «Великий вихід у Сатани» й «Перетворення голів у книги і книг у голови» простежується шлях еволюції романтичної іронії від «іронії свободи» до «гіркої іронії» у фантастичному дискурсі. Перший тип іронії характерний для творів Антонія Погорельського, в яких автор висловлює впевненість у свободі життєвих та творчих сил та наділяє носія фантастичного скепсисом, направленим проти людей, що намагаються створити певні рамки для розуму. Другий тип іронії прослідковується у повістях О. Сенковського, котрий у саркастичній формі іронізує не тільки над суспільним злом (злочинство, хабарництво, глупота, черствість, брехливість тощо), а й над своїм безсиллям щось змінити.

Ключові слова: парадокс, поетика, романтизм, романтична іронія, фантастичний дискурс.

В поэтических исследованиях русской романтической повести 1820–1830-х годов актуализируется интерес к анализу мистического, фантастического, инфернального компонента. Этот интерес исследователи связывают с различными причинами: с осознанием романтиками социальной и нравственной ненормальности жизненного уклада (Е. Маймин [2, 16]), с утратой веры в возможность постижения бытия разумом (Т. Чернышева [7]), с тяготением традициями рационалистической культуры Просвещения и жаждой чудесного (В. Маркович [3, 22–23]), с верой в таинственность мира и в возможность человека соприкоснуться с тайнами бесконечной жизни (В. Жирмунский [1, 25]). Такое ощущение действительности требовало поиска новых форм выражения, свободы творчества, которое романтики полностью реализовали при помощи иронии, о